

Wrocław 11, 08.05.2018. 7,

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn. 08.05.2018 r.
Nr 595/3/2018
Zał. -----

Ks. prof. dr hab. Józef BUDNIAK
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Teologiczny
Katedra Prawa Kanonicznego i Ekumenizmu

Cieszyn, 04.05.2017.

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pawła Piotra RATAJA

Kult miłosierdzia Bożego

w Kościele rzymskokatolickim i Kościele polskokatolickim w Polsce.

Studium liturgiczno-porównawcze

napisana pod kierunkiem

bp. prof. dra hab. Wiktora Wysoczańskiego

na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie

Warszawa 2018, ss. 289.

„Dziękuję Bogu za to, że nakłonił nas,
byśmy szli naprzód drogą trudną, ale przynoszącą tak wiele radości
— drogą jedności i komunii chrześcijan [...].
Dzięki łasce Ducha Świętego uczniowie Chrystusa,
ożywieni miłością, odwagą płynącą z prawdy
i szczerą wolą wzajemnego przebaczenia i pojednania,
są powołani, aby ponownie zastanowić się
nad swoją bolesną przeszłością i nad ranami,
jakie niestety zadaje ona do dzisiaj.
Wiecznie młoda moc Ewangelii wzywa ich,
aby ze szczerym i całkowitym obiektywizmem
wspólnie uznali popełnione błędy oraz wskazali zewnętrzne czynniki,
które stały się przyczyną godnych ubolewania podziałów między nimi.
Potrzebne jest spokojne i czyste spojrzenie prawdy,
ożywione Bożym miłosierdziem,
które potrafi wyzwolić umysły i ponownie wzbudzić w każdym dobrą wolę,
właśnie w perspektywie głoszenia Ewangelii ludziom wszystkich narodów i krajów”.

/Jan Paweł II, *Encyklika „Ut unum sint”*, 2/

„Pragnę, aby święto Miłosierdzia, było ucieczką i schronieniem dla wszystkich, [...]. Pragnę, aby uroczystość obchodzone było w pierwszą niedzielę po Wielkanocy [...].”

/S. Faustyna Kowalska, *Dzienniczek*, Kraków 1979, 699/

1. Usytuowanie problematyki

Motto niniejszej recenzji zapisane w pierwszej w historii Kościoła encyklice ekumenicznej *Ut unum sunt* (1995) oraz w *Dzienniczku* Siostry Faustyny nie pojawia się tu przypadkowo. To właśnie encyklika i *Dzienniczek*, zdaniem recenzenta, są „ukrytymi” ekumenicznymi przewodnikami dysertacji Pawła Rataja zatytułowanej *Kult Bożego miłosierdzia w Kościele*

rymskokatolickim i Kościele polskokatolickim. Studium liturgiczno-porównawcze. W encyklice ekumenicznej Jana Pawła II można wskazać wiele dyspozycji będących wyrazem troski „abyśmy szli naprzód drogą trudną, ale przynoszącą tak wiele radości – drogą jedności i komunii chrześcijan”. Innymi słowy: bez otwartości ekumenicznej nie można być autentycznym chrześcijaninem i ambasadorem Bożego miłosierdzia.

W prowadzonych dialogach ekumenicznych pojawiają się takie określenia, jak: ekumenizm słowa, modlitwy, pojednanej różnorodności, a od kilku lat – ekumenizm krwi, czy współcześnie mówi się również o ekumenizmie miłosierdzia. Podczas nabożeństwa ekumenicznego w Lund, 31 października 2017 roku papież Franciszek zwrócił się do chrześcijan różnych wyznań: „Jako chrześcijanie będziemy wiarygodnym świadectwem miłosierdzia w takiej mierze, w jakiej przebaczenie, odnowa i pojednanie będą codziennym doświadczeniem wśród nas. Razem możemy głosić oraz wyrażać konkretnie i z radością miłosierdzie Boga, broniąc godności każdego człowieka i jej służąc. Bez tej posługi dla świata i w świecie wiara chrześcijańska jest niepełna”. Dlatego recenzentowi nasuwa się pytanie: czy dysertacja Pana Rataja jest krytycznym ukazaniem kultu Bożego Miłosierdzia w Kościele rzymskokatolickim i polskokatolickim, który mógłby stać się wzorem dla dialogu ekumenicznego?

Dysertacja Pana Pawła Rataja prezentuje czytelnikowi syntetyczne ujęcie kultu Miłosierdzia Bożego, a równocześnie dokonuje próby odpowiedzi na pytania: czy teksty modlitewne zamieszczone w księgach liturgicznych stosowanych w Kościele rzymskokatolickim i Kościele polskokatolickim ukazują Boże Miłosierdzie? W jaki sposób Boże Miłosierdzie jest czczone w liturgii Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła polskokatolickiego? Podstawą takiego studium porównawczego była analiza ksiąg liturgicznych i *Dzienniczka* Siostry Faustyny. Rzymskokatolicy i polskokatolicy winni dawać wspólne świadectwo o miłosierdziu Bożym w głoszeniu tegoż miłosierdzia i w służbie światu.

Rozprawa doktorska została napisana na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod okiem cenionego teologa i ekumenisty, bp. prof. dr. hab. Wiktora Wysoczańskiego.

Przedmiotem badań było teologiczno-liturgiczne zaprezentowanie kultu Miłosierdzia Bożego, które Autor analizował w ujęciu rzymskokatolickim i polskokatolickim. Podstawą tej analizy były księgi liturgiczne, dokumenty Kościoła rzymskokatolickiego i polskokatolickiego oraz *Dzienniczek* Świętej Faustyny Kowalskiej.

Podstawowymi materiałami źródłowymi dysertacji były: Mszał Rzymski, Liturgia Mszy Świętej Kościoła Polskokatolickiego w RP oraz *Dzienniczek*. Doktorant wykorzystał również: dokumenty Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła polskokatolickiego (Rytuał, Liturgia Godzin, Obrzędy

sakramentów i sakramentaliów), opracowania teologów katolickich i polskokatolickich. Po rzetelnie dokonanej analizie treści zawartych w tych dokumentach, Autor przedstawił pastoralny wymiar Miłosierdzia Bożego w obu tych Kościołach zarówno w liturgii, jak i w pozaliturgicznych formach kultu Miłosierdzia Bożego. W „Zakończeniu” Doktorant swoje badania uzasadnił słowami: „Miłosierdzie Boże to znak, który wciąż czeka na swoje odkrycie. Miejscem, gdzie najpełniej człowiek może doświadczyć Bożego miłosierdzia jest wspólnota Kościoła, w którym Zmartwychwstały Chrystus udziela Bożej łaski poprzez sakramenty. To właśnie w liturgii miłosierdzie objawia swoje oblicze, piękno, dobroć oraz rzeczywistość, którą wyraża, ponieważ w niej pojmuje się prawdziwą głębię miłosierdzia jako istotę Trójcy Świętej. Pierwszym i zasadniczym bowiem kultem Kościoła jest kult liturgiczny, i to z niego biorą swój początek wszelkie inne formy pobożności chrześcijańskiej” (s. 286).

Na początku dysertacji Autor w krótkim zarysie uzasadnił dlaczego podjął się opracowania tematu *Kult Bożego miłosierdzia w Kościele rzymskokatolickim i Kościele polskokatolickim*. Jest to pierwsza próba naukowego spojrzenia na Kościoły rzymskokatolicki i polskokatolicki, które sprawując obrzędy liturgiczne i pozaliturgiczne, a zwłaszcza w formach zaproponowanych przez Świętą Siostrę Faustynę Kowalską odwołują się do Miłosierdzia Bożego i praktykują kult Miłosierdzia Bożego. Doktorant analizując Kult Miłosierdzia Bożego w Kościele rzymskokatolickim i polskokatolickim stwierdził, że „Miłosierdzie Boże ma bowiem charakter uniwersalny. Orędzie o Bogu bogatym w miłosierdzie skierowane jest do każdego człowieka, niezależnie od jego przynależności konfesyjnej” (Por. s. 13).

Po przeczytaniu rozprawy doktorskiej można wyciągnąć wniosek, iż kiedy celebруем przeszłość, najgłębiej przyczyniamy się do kształtowania terażniejszości, z której wyrasta przyszłość. Jesteśmy dziećmi przymierza i przeszłości, współtwórcami terażniejszości oraz rodzicielami tego, co przyszło. Mądre «dzisiaj» patrzy w swoje «wczoraj», by budować lepsze «jutro» między innymi na proponowanych przez Siostrę Faustynę formach kultu Miłosierdzia Bożego. Tę kwestię Autor poruszył w rozdziale I, gdzie rozważając kwestię rozwoju kultu Miłosierdzia Bożego w Polsce zaznaczył, że „Miłosierdzie Boże winno być ze strony wszystkich wiernych przedmiotem religijnej czci, szczególnie uwielbienia i dziękczynienia. Do takiego wniosku prowadzi szczególnie analiza ksiąg Pisma Świętego. Miłosierdzie Boże, któremu mamy oddawać cześć jest nieskończone i niewyczerpane, jest to zatem we właściwym znaczeniu Miłosierdzie, które jest samym Bogiem. Tak samo jest Ono przedstawione w *Dzienniczku*. Lektura przeżyć duchowych jego autorki, ukazuje w sposób niezwykle jasny i klarowny, że Bóg, który jest miłosierny, powinien być Tym, do którego winny się kierować nasze akty uwielbienia, zaufania i modlitwy” (s. 83).

Dobrze się więc stało, że Pan mgr Paweł Rataj podjął się realizacji projektu badawczego

zatytułowanego *Kult Bożego Miłosierdzia w Kościele rzymskokatolickim i Kościele polskokatolickim*, który w wydatny sposób uzupełnia lukę w badaniach dotyczących teologii i liturgii Miłosierdzia Bożego na płaszczyźnie międzykonfesyjnej. Stąd prezentowana przez Autora analiza treści zawartych w materiałach źródłowych, jak i w literaturze przedmiotu jest ważnym przyczynkiem do uwrażliwienia czytelnika na znaczenie kultu Miłosierdzia Bożego w poszukiwaniu wspólnego dziedzictwa wszystkich chrześcijan. Równocześnie dysertacja napisana przez charakteryzującego się wrażliwością teologiczno-liturgiczną, a nawet historyczną Doktoranta jest przedstawieniem życia kultem Miłosierdzia Bożego wspólnot rzymskokatolickiej i polskokatolickiej w Polsce.

Należy podziwiać odwagę Doktoranta i Jego Promotora za podjęcie tak trudnego i istotnego tematu, jakim jest zaprezentowanie kultu Miłosierdzia Bożego w różnych formach pobożności i dziełach miłosierdzia chrześcijańskiego. Autor dysertacji zaznaczył, że „Kościoł Rzymskokatolicki oraz Kościół Polskokatolicki, nie tylko czczą Miłosierdzie Boże w liturgii, ale również podejmują i prowadzą różne dzieła miłosierdzia chrześcijańskiego, niosąc pomoc drugiemu człowiekowi, zwłaszcza biednemu, dotkniętemu nieszczęściem, choremu, zepchniętemu na margines życia” (s. 257). Opracowany temat może przysłużyć się między innymi do dalszego postępu teologii ekumenicznej. Jednocześnie projekt ten w wydatny sposób wzbogaca dorobek naukowy dotyczący kultu Miłosierdzia Bożego, który w Polsce i na świecie szybko się rozwija. Praca ta może być inspiracją do dalszych badań, a jak pisze Autor w ostatnim zdaniu dysertacji: „godne uwagi byłoby studium porównawcze form kultu Miłosierdzia Bożego w liturgii Kościołów: rzymskokatolickiego, prawosławnego i ewangelickiego” (s. 257).

2. Ocena merytoryczna rozprawy

Uważnie wczytując się w treść rozprawy, której głównym przedmiotem jest problem rozumienia rozwoju kultu Miłosierdzia Bożego w Kościele rzymskokatolickim i Kościele polskokatolickim, można bez trudu przekonać się o jej wewnętrznej spójności i obiektywnej wartości merytorycznej. Przede wszystkim ową spójność Paweł Piotr Rataj zawdzięcza poprawnej konstrukcji pracy, czego wyrazem jest jej schemat uwidoczony w „Spisie treści” (zob. s. 2-4).

Pan Rataj – co dla tego typu prac badawczych jest niezwykle ważne – w swoim zamyśle twórczym, jasno i zwięźle precyzuje we „Wstępie” (s. 7-14) główny cel badawczy: „Niniejsza rozprawa stanowi próbę syntetycznego ujęcia kultu Miłosierdzia Bożego w Polsce na

przykładzie Kościoła Polskokatolickiego i Kościoła Rzymskokatolickiego, opartego na analizie tekstów ksiąg liturgicznych i „Dzienniczka” św. siostry Faustyny Kowalskiej” (s. 13). Bardzo pozytywnym aspektem dysertacji Doktoranta jest stosowany od początku do końca wymiar biblijny, historyczny, liturgiczny i ekumeniczny. By wreszcie zrealizować zamierzony cel, trzeba było dokonać wyboru właściwych metod badawczych, komplementarnie stosowanych ze względu na specyfikę prowadzonych badań, jak i podejmowaną ocenę. Dlatego nie dziwi fakt, że Autor zastosował metodę historyczną i analityczno-krytyczną zarówno dokumentów, jak i materiałów źródłowych oraz literatury przedmiotu, co w sumie pozwoliło zsyntetyzować całość przebadanych kwestii. W celu poddania krytycznej ocenie niektórych zagadnień spornych lub niejasnych, Autor przeprowadził dyskusję naukową. Tak zastosowana metodologia pozwoliła na to, by wyniki badań zostały zebrane i zaprezentowane w „Zakończeniu” (zob. s. 256-257).

Rozprawa doktorska Pana Pawła Rataja stanowi studium, obejmujące w sumie 289 stron wydruku komputerowego w oparciu o bibliografię, na którą składają się: literatura źródłowa (źródła liturgiczne – 15 pozycji; dokumenty Kościoła – 60 pozycji), literatura przedmiotu – 108 pozycji i literatura pomocnicza – 259 pozycji. W sumie **spis literatury liczy 442 cytowane pozycje**. Całość dysertacji poza „Spisem treści” (s. 2-4), „Wykazem skrótów” (s. 5-6), „Wstępem” (s. 7-14), „Zakończeniem” (s. 254-257), „Bibliografią” (s. 258-285), „Streszczeniem” (s. 286-287) i „Summary” (s. 288-289), zawiera trzy rozdziały merytorycznie uzasadnione.

W rozdziale I zatytułowanym *Postawy kultu Miłosierdzia Bożego* (s. 15-98), Autor zajął się „osadzeniem” kultu Miłosierdzia Bożego począwszy od Pisma Świętego, przez nauczanie Kościoła (począwszy od Ojców Kościoła, nauczanie soborów i papieży oraz w refleksji teologów), następnie rozwój kultu Miłosierdzia Bożego w Polsce od średniowiecza do czasów współczesnych.

Kult Miłosierdzia Bożego w liturgii to temat **rozdziału II** (s. 99-176), w którym Doktorant starał się zaprezentować kult Miłosierdzia Bożego w tekstach liturgicznych i pozaliturgicznych zamieszczonych w księgach liturgicznych i agendach Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła polskokatolickiego. Autor wykazał, że „modlitwa liturgiczna obejmuje zatem wszelkie sakramenty święte, z Ofiarą Mszy św. na czele, obrzędy sakralne, cały rok liturgiczny odtwarzający tajemnice Chrystusa oraz Liturgię Godzin. Liturgia włącza zatem najpełniej w uświęcające działanie Chrystusowe, a przez Niego pozwala najskuteczniej docierać do Boga” (s. 99).

Ostatni, **III rozdział** (s. 177-253) zatytułowany *Miłosierdzie Boże w życiu i praktyce*

Kościola rzymskokatolickiego i Kościoła polskokatolickiego, dotyczy najistotniejszych zagadnień związanych z różnymi inicjatywami praktycznymi aspektów kultu Miłosierdzia Bożego, „jakimi są refleksja teologiczna nad rzeczywistością tego Bożego przymiotu, ustanawianie miejsc kultu czy wreszcie dzieła miłosierdzia chrześcijańskiego, które obecne są w życiu zarówno Kościoła Rzymskokatolickiego, jak i Kościoła Polskokatolickiego” (s. 177). W tym rozdziale Doktorant pochylił się nad kwestią dotyczącą pozaliturgicznych form kultu Miłosierdzia Bożego według *Dzienniczka* Siostry Faustyny (kult obrazu Miłosierdzia Bożego, Koronka do Bożego Miłosierdzia i Godzina Miłosierdzia oraz szerzenie czci Miłosierdzia Bożego), orędzia Kościoła o Miłosierdziu Bożym oraz praktycznego wymiaru kultu Miłosierdzia Bożego (refleksja teologiczna i działalność charytatywna). Tej ostatniej kwestii – działalności charytatywnej – Autor poświęcił wiele miejsca, a uzasadniając tezę, że „Działalność charytatywna w parafii to służba człowiekowi, to świadectwo w Kościele i dla Kościoła” stwierdził, że „Kościół Rzymskokatolicki w Polsce oraz Kościół Polskokatolicki od początku swego istnienia starają się udzielać pomocy wszystkim potrzebującym. Swoją działalnością obejmują ubogich, chorych, samotnych, uciskanych i wielorako pokrzywdzonych. Można więc stwierdzić, że oba Kościoły realizują praktyczny wymiar kultu Miłosierdzia Bożego, często odrzucając ducha rywalizacji i walki, podziałów i niezgody, podejmują współpracę charytatywną, kierując się duchem ekumenizmu i solidarności” (s. 253). Omawiając w tym rozdziale proces działalności charytatywnej od początku chrześcijaństwa do czasów współczesnych Autor, zdaniem recenzenta, mógł w akapicie dotyczącym tej działalności po II wojnie światowej (s. 237) przywołać trudne czasy komunistyczne. Na przełomie 1949 i 1950 roku władze państwowe przystąpiły do likwidacji *Caritasu* i ustanowiły nowe, komisaryczne zarządy we wszystkich diecezjach. Celem specjalnych komisji była likwidacja *Caritasu* i przejęcie jego majątku. Wyprzedzając działania władz poszczególni biskupi przystąpili do likwidacji diecezjalnych oddziałów *Caritasu* w podległych sobie diecezjach. Działalność charytatywna Kościoła w Polsce została sprowadzona do poziomu parafii. W roku 1980 przewodniczącym Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski został bp Czesław Domin. Z tą chwilą siedziba Komisji znalazła się w Katowicach. W okresie stanu wojennego (od 13.12.1981 do 22.07.1983) w Katowicach koordynowano rozdział pomocy materialnej (żywność, ubrania, sprzęt medyczny i lekarstwa) przychodzącej z całego świata. Dzięki dobrej współpracy Kościołów chrześcijańskich w Polsce otrzymana pomoc była rozdzielana potrzebującym niezależnie od wyznania. *Caritas* został reaktywowany 10 października 1990 roku. To właśnie stan wojenny poprzez działalność charytatywną przyczynił się do współpracy międzywyznaniowej, ekumenicznej, w Polsce.

„Zakończenie” (s. 254-257) tegoż studium jest jego zwieńczeniem w postaci próby oceny i wyprowadzenia konkretnych wniosków odnoszących się do problemu rozprawy, z jednoczesnym spojrzeniem w przyszłość, czego dowodem są ostatnie dwa zdania dysertacji, w których Autor wyraził nadzieję, że praca ta: „będzie stanowić inspirację do dalszych badań, które jak ufam, zaowocują wieloma wartościowymi opracowaniami w przyszłości, także na polu ekumenizmu. Godne uwagi byłoby studium porównawcze form kultu Miłosierdzia Bożego w liturgii Kościołów: rzymskokatolickiego, prawosławnego i ewangelickiego” (s. 257).

Wczytując się w treść dysertacji Pana Pawła Rataja, należy powiedzieć, że za słusnością takiego, a nie innego ujęcia merytorycznego rozprawy przemawiają ogólne racje, które jedynie przykładowo tu przywołane, poświadczają w pełni powyższy stan rzeczy:

1. Dysertacja doktorska, zgodnie ze wskazanym tematem, posiada analityczno-porównawczo-syntetyczny charakter, którego zadaniem było wydobyć i analiza, w kontekście historycznym, teologicznym, liturgicznym i ekumenicznym, istotnych zagadnień związanych z kultem Bożego Miłosierdzia urzeczywistnianym w Kościele rzymskokatolickim i polskokatolickim. Treść pracy jest dobrze osadzona w realiach przeprowadzonych badań, oparta na dokumentach Kościoła rzymskokatolickiego i polskokatolickiego oraz opracowaniach teologów tych Kościołów.

2. Po przeczytaniu rozprawy doktorskiej Pawła Rataja, recenzent jest przekonany, że Autor chciał wykazać, iż tylko konsekwentna droga, jaka została obrana w oparciu o przebadaną bazę źródłową uzupełnioną jeszcze literaturą polską i obcojęzyczną, może stać się szansą dla bardziej integralnego i komplementarnego myślenia pastoralno-liturgicznego, a ostatecznie kult miłosierdzia może stać się wzorem dla dialogu ekumenicznego.

Podsumowując od strony merytorycznej rozprawę doktorską należy skonstatować, że w całym swym ujęciu wnosi ona istotny wkład w teologię, liturgię i ekumenizm.

2. Ocena formalna rozprawy

Uważne wniknięcie w treść rozprawy napisanej przez Pana Pawła Rataja pozwala stwierdzić, że jest ona słusnie opracowanym studium, będącym w jej trzech odsłonach wieloaspektowym, kompetentnym i metodycznie poprawnym dziełem, wymagającym od Autora znacznego wysiłku intelektualnego oraz spojrzenia interdyscyplinarnego, łączącego z powodzeniem takie obszary badawcze, jak: teologia (rzymskokatolicka i polskokatolicka), liturgia i ekumenizm.

Pan mgr Paweł Rataj podjął się w swej rozprawie trudu krytycznego opracowania kultu miłosierdzia, co czynił *sine ira et studio*, a więc obiektywnie, z umiarem i taktem. Dobrze się stało, że Autor rozprawy, a zwłaszcza jej Promotor podjęli się tegoż ważnego i jakże ciekawego problemu badawczego. Dysertacja koresponduje z chrześcijańskim spojrzeniem na ekumenizm, który jest drogą Kościoła.

Na uznanie zasługuje „Wstęp” pracy zawierający wszystkie istotne elementy, które powinny się znaleźć w każdej rozprawie naukowej, a więc: wprowadzenie w tematykę, właściwie nakreślone tło, wskazane metody badawcze pracy, nakreślony cel i postawiony problem. Doktorant scharakteryzował główne źródła rozprawy oraz „Bibliografię”. Natomiast „Zakończenie” podsumowuje wyniki osiągniętych badań, łącznie z wyprowadzonymi wnioskami na przyszłość.

Autor w sposób zgodny z zasadami logiki i metodologicznie poprawny rozpracowuje poszczególne części rozprawy. W miarę dobrze zorganizowanym warsztacie naukowym świadczą poprawnie i w sposób jednakowy w całej pracy robione przypisy, stanowiące w wielu miejscach źródłowe dopowiedzenie i uzupełnienie niektórych wątków informacyjno-treściowych.

4. Uwagi krytyczne i pytania

1. Uwagi krytyczne:

- język rozprawy jest komunikatywny, logiczny i poprawny. Jednak zdarzają się pewne potknięcia, jak m.in.: jest wiele przypisów, gdzie tytuły nie są pisane kursywą; na stronie 178 w 4 linijce czegoś brakuje – zdanie jest niepełne; w wielu miejscach zdaniem recenzenta brakuje cudzysłowu; dobrze byłoby ujednotwić pisownię: Święta Siostra Faustyna;
- dlaczego Autor posługuje się w tekście dysertacji dużymi literami w wyrazach: rzymskokatolicki i polskokatolicki?
- w tekście można doszukać się kilku błędów gramatycznych.

2. Co dodać, zmienić, na co jeszcze zwrócić uwagę w pracy doktorskiej?

Szkoda, że Doktorant nie podjął w swej rozprawie większego trudu krytycznego podejścia do kultu Miłosierdzia Bożego realizowanego przez Kościół rzymskokatolicki i polskokatolicki, co mogłoby wskazać, że kult ten mógłby być paradygmatem do dialogu ekumenicznego. Propagowanie i rozwijanie kultu Miłosierdzia Bożego przez wszystkie Kościoły i Wspólnoty eklezjalne powinno być głównym zadaniem ekumenicznym, wynikającym ze świadomości, że

tylko w oparciu o Miłosierdzie Boże będą mogły spełnić to zadanie, które ma na celu zjednoczenie wszystkich wyznawców Chrystusa. Popularyzowanie Kultu Miłosierdzia Bożego może być najlepszym środkiem zmierzającym do jedności chrześcijan, zgodnie ze słowami zapisanymi w *Dzienniczku Świętej Siostry Faustyny*: „Nie zazna ludzkość spokoju, dopokąd nie zwróci się do źródła miłosierdzia mojego” (Dz. 699). Chrześcijanin bowiem, stając przed Bogiem, modli się ze wszystkimi i za wszystkich ludzi.

Podniesione przez recenzenta drobne uwagi i pytania, raczej natury „kosmetyczno-korektorskiej”, w niczym nie ujmują rozprawie niemałej wartości teologiczno-liturgiczno-ekumenicznej, domagając się jej upublicznienia w postaci książki.

5. Wniosek końcowy

Przedstawione do oceny analityczno-porównawcze studium w postaci rozprawy doktorskiej Pana mgr. Pawła Rataja pozwala na wydanie jednoznacznego stwierdzenia, że stanowi ono oryginalną pracę badawczą, czego Autor dokonał dzięki dobremu przygotowaniu merytoryczno-formalnemu. Ponadto bez trudu można było dostrzec umiejętność porządkowania zebranego materiału badawczego. Stąd dysertacja stanowi cenne osiągnięcie naukowe z teologii oraz ekumenicznego i liturgiczno-pastoralnego punktu widzenia.

Kończąc przeto niniejszą recenzję stwierdzam, że rozprawę doktorską Pana mgr. Pawła Piotra Rataja oceniam pozytywnie, przedkładając Wysokiej Radzie Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie wniosek o dopuszczenie Autora dysertacji do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

